

УДК 658.012.8

Кузьомко В. М., к.е.н.,
доцент кафедри економіки підприємств,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КОНЦЕПЦІЯ ЗАХИЩЕНОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Стаття присвячена аналізу концепції захищеності, яка набуває парадигмального характеру в сучасних наукових дослідженнях, присвячених розв'язанню проблем забезпечення економічної безпеки бізнесу. У статті зроблено спробу піддати конструктивній критиці окремі положення концепції з метою визначення напрямів подальшого удосконалення концептуального базису теорії економічної безпеки підприємств.

Ключові слова: економічна безпека, концепція, захищеність, розвиток, пасивність, консервація розвитку.

Вступ. Концептуальний базис теорії економічної безпеки представлений багатьма концепціями, що активно розвиваються в сучасних наукових дослідженнях. Не зважаючи на серйозну критику з боку науковців, які досить обґрунтовано доводять методологічну недостатність окремих з них, вони, на наш погляд, усе ще не виправдано тиражуються в науковій літературі, тим самим гальмуючи процес становлення теорії економічної безпеки бізнесу.

Однією з концепцій, яка останнім часом набуває особливої актуальності, є концепція захищеності. В аспекті уже сказаного, важливим стає дослідження того, чи може концепція захищеності бути покладена в основу формування теорії економічної безпеки підприємства.

Постановка проблеми. В контексті захищеності безпека економічних систем розглядається в багатьох наукових працях. Під економічною безпекою підприємства пропонується розуміти «стан захищеності підприємства» (З. Такулов, Г. Іващенко, А. Котов), «стан захищеності діяльності підприємства» (Т. Васильців, І. Доценко), «захищеність науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу підприємства» (М. Бендіков, Ю. Кракос), «стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства» (В. Шликов, Є. Бондар, М. Живко), «захищеність життєво важливих функцій (інтересів) підприємства» (Г. Азаренков, Т. Гладченко), «стан захищеності інтересів, прав, ресурсів та інших матеріальних і нематеріальних об'єктів» (В. Алькема).

Безпека як захищеність широко трактується і в довідниковій літературі.

Так, в енциклопедії «Економічна безпека» за редакцією А. Шаваєва одне з трактувань безпеки подається так: «стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [1, с. 64].

В Економічній енциклопедії за редакцією С. Мочерного безпека підприємства визначається як «стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства, компанії від мафіозно-тіньових структур, нечесної конкуренції, некомпетентних рішень, недосконалих законів, а також здатність протистояти цим загрозам і реалізувати внутрішні цілі» [2, с. 95].

В словнику Н. Уебстера поняття «безпека» тлумачиться через надійність, захищеність, гарантії певного об'єкта від будь-яких посягань, у тому числі й у формі запобігання [3].

Розгляд безпеки в контексті захищеності інтересів міцно закріпився в чинних нормативно-правових актах. Зокрема, в законі України «Про основи національної

безпеки України» національна безпека визначена як «захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам ...» [4, ст. 1].

Таким чином, можемо прийти до висновку, що концепція захищеності в концептуальному базисі теорії економічної безпеки останнім часом набуває парадигмального характеру. На думку багатьох фахівців, це є наслідком, перш за все, простоти і доступності для розуміння основних її положень, в яких відображається інтуїтивно близьке для людини усвідомлення безпеки як психологічного відчуття впевненості в тому, що їй не буде завдано шкоди.

Однак, чи спроможна дана концепція адекватно і в повній мірі відобразити необхідну проблематику забезпечення економічної безпеки підприємства? Пошук відповіді на це питання і складає мету даного дослідження.

Результати. Досліджуючи концепцію захищеності, варто, перш за все, вказати на існування двох ґносеологічних її варіантів: об'єктивного і суб'єктивного, які в науковій літературі часто невиправдано змішуються. Перший розглядає захищеність як об'єктивний феномен, другий — як суб'єктивне відображення в свідомості людини об'єктивно існуючих явищ і процесів.

Розгляд захищеності як суб'єктивної реальності характерне для психологічної теорії безпеки.

«Важливо усвідомлювати, — пише А. Жаглін, — що безпека — явище винятково соціальне, оскільки відображає суб'єктивне відношення людини до оточуючого світу» [5, с. 9].

Досліджуючи сутність безпеки з цієї точки зору, С. Роштин і В. Соснін у процесі аналізу академічних тлумачних словників російської, англійської, французької й німецької мов виявили, що в свідомості окремої людини поняття безпеки пов'язується не стільки з відсутністю загрози (що, зауважимо, є ключовим для етимологічної концепції), скільки з певними переживаннями власного стану: відсутності тривожності або занепокоєння, упевненості, стабільності, надійності тощо [6, с. 25].

Звідси, на думку Г. Грачова, з необхідністю випливає висновок, що для людини безпека є емоцією, яка «переживається, в першу чергу, як почуття захищеності від дії різного роду небезпек» [7, с. 22].

Саме в такому контексті поняття захищеності активно й використовується в психології, позначаючи стан психіки людини, певного роду переживання, емоційну оцінку людиною свого існування «в термінах переживання почуття захищеності або незахищеності» [8, с. 71].

Звичайно, важко не погодитися з тим, що стан захищеності усвідомлюється і певним чином відображується в психіці людини у вигляді переживання почуттів і емоцій, однак зводити захищеність лише до емоційних процесів, на нашу думку, є значним спрощенням проблеми.

Згідно сучасної психології, «переживання» — це «особливе суб'єктивне, пристрасне відображення навколишнього предметного світу, взятого не самого собі, а по відношенню до суб'єкта, з точки зору тих можливостей, які він (світ) надає йому для задоволення актуальних потреб» [9, с. 19].

Саме небайдужість, значимість для життєдіяльності суб'єкта явищ, об'єктів і ситуацій, які впливають на нього і призводить до виникнення переживань, тобто певної форми відображення в його свідомості емоційних процесів. У процесах життєдіяльності емоції виступають основним засобом визначення біологічної значимості станів організму і зовнішніх впливів на нього, а тому слугують одним з

головних механізмів внутрішньої регуляції психічної діяльності і поведінки суб'єктів, спрямованих на задоволення їх актуальних потреб.

Однак емоції є лише суб'єктивною оцінкою об'єктивно існуючих явищ і процесів, а тому реально існуючий стан захищеності суб'єкта і психічне відображення його — не одне й те ж. Людина об'єктивно може перебувати в безпеці, навіть коли цього не відчуває. І, навпаки, може відчувати, що знаходиться в безпеці, навіть коли насправді це не так.

Звідси можна зробити висновок, що той зміст, який вкладається в поняття «захищеність» у психології, є вузькоспеціалізованим і не може вичерпно характеризувати концепцію захищеності в загальнонауковому контексті.

Однак, чи вичерпується зміст поняття «безпека» поняттям «захищеність», як що останнє розглядати в розширеному значенні, як «захищеність взагалі»?

Для відповіді на це питання, перш за все, необхідно з'ясувати, який зміст вкладається в слово «захищеність». Розпочнемо з термінологічного аналізу.

Згідно [10, с. 432—433] «захищеність» — абстрактний іменник утворений від дієслова «захищати», яке в основному своєму значенні означає «обороняти, охороняти кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару, ворожих, небезпечних і т. ін. дій».

Обороняти — це «захищати, боронити кого-небудь від нападу, замаху, удару і т. ін.» [10, с. 813], охороняти — «оберігати від небезпеки кого-, що-небудь, забезпечувати від загрози нападу, замаху і т. ін.» [10, с. 870].

У свою чергу, оберігати — це «захищати, боронити від кого-, чого-небудь небезпечного, шкідливого; стежити, наглядати за збереженням, цілісністю, недоторканністю і т. ін. кого-, чого-небудь; охороняти, стерегти» [10, с. 802].

Отже, термінологічний підхід наштовхується на «рух по колу», коли слово «захищеність» трактується через поняття, які, в свою чергу, визначаються через нього ж, що унеможливорює чітку ідентифікацію його змісту.

Суттєво прояснює ситуацію застосування етимологічного підходу. Так, в Етимологічному словнику української мови слова «захищати», «захистити» розглядаються як однопорядкові з давньоруськими словами «щитити» («щитовати»), «защитити», що вказує на їх похідний характер від слова «щит» [11, с. 510 — 511]. Та ж сама етимологія слів прослідковується і в російській мові [12, с. 84; 13, с. 139].

Щит в даному випадку розглядається не у вузькому значенні (як «ручний предмет старовинного військового озброєння ... для захисту тіла воїна від ударів холодною зброєю» [10, с. 1639]), а в широкому — як «те, що відділяє, закриває щось від чогось» [13, с. 600], будь-який бар'єр, перешкода на шляху негативного впливу на певний об'єкт.

Звідси «захистити» буквально означає «прикрити щитом», «відгородити від чого-небудь» [13, с. 139], тобто поставити перешкоду (бар'єр, захист) на шляху негативного впливу на певний об'єкт. Звідси «захищеність» — це перебування певного об'єкта під захистом («за щитом»).

Грунтуючись на результатах етимологічного аналізу, зміст концепції захищеності можна представити такою моделлю (рис. 1).

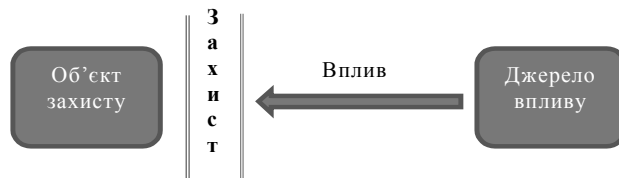

Рис. 1. Графічна модель концепції захищеності

З рис. 1 з очевидністю випливає висновок, що в межах концепції захищеності стан безпеки певного об'єкту забезпечується за рахунок створення і підтримання на певному рівні захисту (бар'єру) між ним і джерелом негативного впливу, завданням якого є зниження (в ідеальному випадку — до нуля) ступеня, величини або інтенсивності цього впливу.

При такому підході акценти в забезпеченні безпеки об'єкту зміщуються в напрямку побудови захисту: чим кращий захист, тим вищий рівень захищеності об'єкта. Захист стає самоціллю.

З одного боку, це значно спрощує проблему забезпечення необхідного рівня безпеки соціально-економічних об'єктів, сприяючи розвитку шаблонності захисних механізмів, зорієнтованих на забезпечення захисту будь-яких за рівнем розвитку об'єктів. Однак, з іншого — об'єктивно і закономірно призводить до виникнення серйозних проблем у їх функціонуванні і розвитку.

Так, оскільки необхідною і достатньою умовою безпеки об'єкту є створення і підтримання його захисту, роль таких дій, як уникнення негативного впливу, протидія йому або ліквідація джерел впливу в межах концепції не виправдано нівелюється. Діяльність по забезпеченню безпеки об'єктивно набуває пасивного характеру, побудованого за алгоритмом: «ідентифікація можливого негативного впливу — побудова захисту від нього», що значно звужує функції безпеки.

Якщо проаналізувати положення концепції, то стає зрозумілим, що вживані в науковій літературі конструкти «рівень захищеності», «стан захищеності» часто стосуються не самого об'єкту, а характеризують параметри його захисту (бар'єру), тобто зовнішнього щодо нього утворення.

У результаті з поля зору повністю усувається і джерело небезпек, і об'єкт, безпеку якого необхідно забезпечити. Проблеми удосконалення самого об'єкту безпеки з метою підвищення його стійкості до негативних впливів відсуваються на другий план, що може призвести до блокування механізмів його розвитку.

Вся увага в межах концепції зосереджується на створенні бар'єру, який необхідно звести, щоб цей захист забезпечити. І при цьому не важливим стає, кого (чи що), навіщо і від кого (чого) захищати. Якщо один і той самий об'єкт з одними й тими самими параметрами, які визначають його стан, «поміщати» під захист з різними характеристиками, то стан самого об'єкту залишатиметься незмінним, а от рівень його захищеності змінюватиметься. Внаслідок чого можна прийти до хибного висновку, що рівень безпеки соціально-економічної системи не є функцією від її параметрів.

Оскільки захист (бар'єр) відмежовує об'єкт від зовнішнього впливу, реалізація положень концепції захищеності закономірно вестиме до зростання його ізоляваності.

На це звертає увагу й відомий російський науковець В. Серебрянников, відмічаючи, що, наприклад, «... в великій політиці захищеність від небезпек нерідко розумілася саме як «загородженість» від них «непроникними кордонами», оборонним щитом, «залізною завісою», бетонною стіною тощо, що насправді лише посилювало небезпеки і загрози. При цьому применшувалися, якщо не ігнорувалися, засоби і способи дійсного їх зменшення, послаблення, усунення і попередження» [14, с. 24].

Максимальне зменшення можливого впливу чинників середовища на функціонування об'єкту в короткостроковому періоді може дати позитивний ефект, але в довгостроковій перспективі матиме зворотні наслідки.

Тотальна захищеність «закриватиме» об'єкт від зовнішнього середовища, зменшуючи величину та інтенсивність негативного впливу зовнішніх загроз і, водночас, призводитиме до наростання внутрішніх. Адже необхідною передумовою розвитку відкритих систем (у тому числі й соціально-економічних) є якраз не ізолюваність, а активна взаємодія з зовнішнім середовищем.

Особливо яскраво це видно на прикладі живих систем, які стверджують свою життєстійкість через постійний обмін речовиною, енергією та інформацією з середовищем свого існування, в ході якого відбувається не лише асиміляція необхідних для функціонування і розвитку систем його компонентів, але й адаптація цих систем до змінних умов існування. При цьому вирішального значення для еволюції організмів набувають саме чинники негативного впливу.

Аналізуючи це явище на прикладі популяцій, В. Афанасьєв зазначав: «... процес еволюції ... заснований на негативному початку, на негативних впливах середовища на популяцію... Насправді, якщо умови середовища сприятливі для популяції, оптимальні, то настає певна рівновага між організмом і середовищем, популяція процвітає, але не розвивається: для цього немає причини» [15, с. 219].

В основі існування будь-якої соціально-економічної системи теж лежать дві взаємопов'язані рушійні сили: прагнення до самозбереження, отримання певної стабільності і намагання самовдосконалюватися, розвиватися.

І якщо, за словами Х. Віссеми [16, с. 15—19], у відносно стабільних умовах вихідною була парадигма: «Спочатку збереження, потім — розвиток», то в сучасних динамічних умовах їй на зміну закономірно повинна прийти нова парадигма: «Збереження через розвиток», оскільки якщо займатися лише самозбереженням, а розвиватися винятково під наростаючим «тиском» зовнішніх обставин, то рано чи пізно відбудеться саморуйнування організації в силу консервативної природи великих об'єктів.

В епоху нового економічного буму, заснованого на експансії нових технологій і нових ринків утриматися на плаву зможуть лише ті компанії, які виявлять здатність до свого безперервного розвитку.

Висновки. Отже, аналіз основних положень концепції захищеності показує, що при такому підході проблема забезпечення безпеки соціально-економічних об'єктів невинновато спрощується.

З аналізу виключаються зміни в безпеці існування соціально-економічних систем, які відбуваються під впливом внутрішніх трансформацій під час їх функціонування і розвитку, усуваються з поля зору механізми їх адаптації до змінних умов середовища, способи інтенсивного розвитку через активну протидію негативному впливу середовища.

У результаті, інтерпретація феномена безпеки через захищеність призводить до розгляду об'єкту безпеки як статичної одиниці, яка «завмирає» в обмеженому наборі своїх параметрів і надійно ізолювана від впливу зовнішнього середовища, що чітко вказує на статичну суть використовуваного при цьому підходу.

Враховуючи зазначене, актуальними стають подальші наукові дослідження, спрямовані на удосконалення концептуального базису теорії економічної безпеки підприємства в аспекті адекватного відображення проблематики забезпечення безпеки підприємств в сучасних умовах їх господарювання.

Література

1. Экономическая безопасность: Энциклопедия / А.Г. Шаваев (пред. ред. кол.), А.Т. Багаудинов (авт.-сост.). — М. : Издательский дом «Правовое просвещение», 2001. — 511 с.

2. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 1 / Редкол.:... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.. — К. : Видавничий центр «Академія», 2000. — 864 с.
3. Guralnik D. (Ed.) Webster's New World Dictionary of the American Language. — N.Y. : The World Publishing Co., 1972.
4. Закон України «Про основи національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). — 2003. — № 39. — Ст. 351.
5. Жаглин А. В. Безопасность как социальное явление / А. В. Жаглин // Труды Академии управления МВД России. — М., 2007. — № 4. — С. 9—11.
6. Роцин С. К. Психологическая безопасность: новый подход к безопасности человека, общества и государства / С. К. Роцин, В. А. Соснин // Российский монитор. — 1995. — № 6. — С. 23—27.
7. Грачев Г. В. Информационно-психологическая безопасность личности: состояние и возможности психологической защиты / Г. В. Грачев. — М. : Изд-во РАГС, 1998. — 125 с.
8. Семья Г. Основы психологической защищенности детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / Г. Семья // Развитие личности. — № 1. — 2004. — С. 71—86.
9. Краткий психологический словарь / Ред.-сост. Л. А. Карпенко; Под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — Ростов н/Дону : Феникс, 1998. — 350 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
11. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. — Т. 1 : А — Г / уклад. Р. В. Болдирев [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1982. — 634 с.
12. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 2 (Е — Муж) / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёва. — 2-е изд., стер. — М. : Прогресс, 1986. — 672 с.
13. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Более 5 000 слов. — 2-е изд., перераб. и доп. — К. : Рад. шк., 1989. — 511 с.
14. Серебрянников В. В. Гражданское общество и проблемы безопасности России (материалы «круглого стола») / В. В. Серебрянников, Ю. И. Дерюгин, Н. Н. Ефимов, В. И. Ковалев // Вопросы философии. — 1995. — № 2. — С. 26.
15. Афанасьев В. Г. Мир живого: системность, эволюция и управление. / В. Г. Афанасьев. — М. : Политиздат, 1986. — 334 с.
16. Виссема Х. Стратегический менеджмент и предпринимательство: возможности для будущего процветания / Х. Виссема. — Пер. с англ. — М. : Издательство «Финпресс», 2000. — 272 с.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013

УДК 330.3

Замкевич Б. М., к.т.н.,
доцент кафедри інформаційних систем і технологій,
Білоцерківський національний аграрний університет

СТІЙКІСТЬ ЯК КРИТЕРІЙ КРИЗОВОГО СТАНУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті розглянуто актуальні питання аналізу стану економічної системи на базі об'єктивної оцінки його стійкості, в якій зацікавлені органи державної та місцевої влади, інвестори. Представлено комплексну оцінку економічної стійкості підприємства.

Ключові слова: економічна стійкість, коефіцієнт стійкості, фінансова стійкість, криза, стратегія, управління.

Вступ. Сучасні нестабільні умови функціонування і незадовільний рівень прогнозування динаміки розвитку підприємств, банків тощо призводить до розбалансування економічного стану загалом соціально-економічних систем. З одного бо-